

RÁCZ KRISZTINA*

Magunkról másoknak (is): etnikai kisebbségek és társadalmi nem a szerbiai felsőoktatásban

Lendák-Kabók Karolina: *National Minorities in Serbian Academia: The Role of Gender and Language Barriers*. Cham: Palgrave Macmillan, 2022. 183 oldal

Lendák-Kabók Karolina könyve az Újvidéki Egyetem interdiszciplináris társadalmi nemek programján írott doktori disszertációjának átdolgozott változata, amely a rangos Palgrave Macmillan kiadónál jelent meg angol nyelven. A könyv számos értéke közül az első már a címből is kitűnik: három, egymástól független területet ötvöz sikeresen, mégpedig az etnikai kisebbségek kutatását, a társadalmi nemek tanulmányozását és a felsőoktatás vizsgálatát. Teszi mindezt egy olyan országra, társadalomra vonatkoztatva, amely nem gyakran tematizálódik a nemzetközi társadalomtudományban.

Habár az etnicitás és a társadalmi nem egységes vizsgálatának van hagyománya a nemzetközi szakirodalomban, Szerbiára vonatkoztatva Lendák-Kabók szinte egyedülként használja az interszekcionalitás módszerét. A szerző három nemzeti kisebbségre fókuszál: a vajdasági magyar, szlovák és román nők felsőoktatásban megjelenő helyzetét veszi górcső alá, amit azért jelentős kiemelni, mert a témaválasztással elkerüli azt a – sajnos a feminista tudományosságra is gyakran jellemző – hibát, hogy a többségi nemzet hegemon pozíciójából szóljon. Lendák-Kabók így nemcsak a kisebbségi etnikumokhoz tartozó nők tapasztalatainak ad hangot, hanem olyan összehasonlításokat állít fel, amelyben nem a kisebbségi etnikum kerül összevetésre a többséggel, hanem megfordítva: az empirikus kutatás egyes aspektusainál a szerb etnikumhoz tartozók adatait és válaszait arra használja, hogy a kisebbségi nők helyzetével összehasonlítva utóbbiakról vonjon le következtetéseket.

Az utóbbi években egyre több teret nyert a felsőoktatás meta-kutatása: a benűk és a társadalomtudományos kutatások területén dolgozó szinte kizárólag női és szinte kizárólag prekárius pozícióban levő szerzők vizsgálják az egyetemek és kutatóintézetek tudományos munkásainak helyzetét. Ezek a munkák a neoliberais

* A szerző a Belgrádi Egyetem Filozófiai és Társadalomelméleti Intézetének munkatársa. E-mail: krisztina.racz@instifdt.bg.ac.rs

akadémia hozadékaira fókuszálnak, amelyek épp a nőkre és/vagy a fiatalabb egyetemi dolgozókra még inkább hatással vannak, mint a férfiakra és a megalapozott karrierpozícióval rendelkezőkre. A szerbiai felsőoktatásról is készült más, ezzel foglalkozó kutatás,¹ azt azonban, hogy az etnikai kisebbségek soraiból kikerülő hallgatók, illetve egyetemi tanárok és tanárnők milyen esélyekkel indulnak és milyen karriert futnak be, eddig még nem vizsgálták.

A szerző témaválasztása első pillantásra magától adódik, lévén, hogy maga is a szerbiai felsőoktatásban dolgozó kisebbségi nő. Azonban talán épp a téma „közelisége” miatt ritka választás a szerző saját tapasztalatát ilyen nagymértékben tükröző tárgyval foglalkozni disszertációban, illetve első önálló kötetben. Lendák-Kabók Karolina nemcsak bátran, hanem nyilvánvaló őszinteséggel is közelít a témához, és már a kötet legelején is láthatóvá válnak a legtöbb kisebbségi, tudományban foglalkoztatott nő karrierjének jelentős gócpontjai, amelyek egyszerre buktatók és motivációs források: a család és a nemzeti közösség. A szerző a saját pozícióját az első fejezetben bővebben is kifejti, keretezi a könyvet a Vajdaságról és az ott élő kisebbségekről, valamint a nőknek a társadalmakban betöltött szerepéről és az interszekcionalitás módszeréről szóló résszel. Az interszekcionalitást a nők különböző identitásjegyeinek és élményeinek elismeréseként szokták értelmezni, amelyek eltérő rasszbeli, etnikai, osztálybeli, nemi identitásbeli helyzetükből fakadnak.² Azon felül, hogy azon kevés szerzők közé tartozik, akik az interszekcionalitást egy kelet-európai kontextusra vetítve használják, Lendák-Kabók könyve ezeket nem csupán igazolja, hanem azt is feltárja, hogy hogyan alakulnak ezek a diszkriminációk és privilégiumok, azaz milyen szerepet töltenek be a társadalmi nem és az etnicitás, illetve az államnyelv ismerete a kisebbségi nők felsőoktatási tapasztalataiban. A kötet az interszekcionalitásnak azt az aspektusát emeli ki, hogy az nemcsak egy elméleti-módszertani fogalom, hanem valós következményei vannak a kisebbségi felsőoktatásban részvevő és dolgozó nőkre vonatkozóan. A szerző itt két másik fogalmat is bevezet, amelyek a későbbi elemző részben fognak jelentőséget kapni, mégpedig a „kulturális adózást” (*cultural taxation*)³, amely azt jelöli, hogy a kisebbségi nők az akadémia karrierjük során a többi elvárás mellett azzal is szembesülnek, hogy mentorálniuk kell a fiatalabb, velük azonos etnikumú nőket, és a „kisebbségi komplexust”, amely a kisebbségi identitással rendelkezőknél gyakran megjelenő önbizalomhiányra, alacsony önértékelésre vonatkozik.

¹ Delibašić, Balša – Pudar Draško, Gazela – Fiket, Irena (Eds.): *Univerzitet između meritokratije i patrijarhata: žene i moć delanja*. Beograd: IFDT, 2018.; Ćeriman, Jelena – Fiket, Irena – Rác, Krisztina (Eds.): *Žongliranje između patrijarhata i prekarijata: Usklađivanje porodičnih i profesionalnih obaveza akademskih radnica*. Beograd: IFDT, CELAP, 2018.

² Davis, Kathy W.: Intersectionality as a critical methodology. In: Lykke, Nina: *Writing academic texts differently: Intersectional feminist methodologies and the playful art of writing*. New York: Routledge, 2014. 17–29.

³ Tierney, W. G. – Bensimon, E. M.: *Promotion and tenure: Community and socialization in academe*. New York: State University of New York Press, 1996.

A második fejezetben a szerző általánosan ír az oktatás szerepéről a nők életében, majd kimondottan a nem nyugati felsőoktatásban dolgozó, illetve kisebbségi nők helyzetéről szól, különböző, főként régióbeli országok példáit hozva fel. Kiemeli, hogy a munkahelyi és családi gondoskodói szerepük miatt a nőknek kétszer akkora erőbefektetéssel kell dolgozniuk a férfiakra szabott akadémiai szférában, ráadásul a balkáni országokból származó oktatók és kutatók hozzáadott nehézségekkel küzdenek az angol anyanyelvű kollégákkal szembeni hátrányuk⁴ és a szűkös intézményi keretek miatt. Figyelmet érdemel a fejezet azon érve, miszerint a tudományban, főként a társadalomtudományban dolgozó nők gyakran magától értetődőnek tekintik saját hátrányos helyzetüket és a kétszeres munkát, amit a karrierjükbe fektetnek. Aavik⁵ nyomán Lendák-Kabók kifejti, hogy a kisebbségi nők számára az etnikai identitásuk szinte mindig fontosabb, mint a nemi, hiszen a nemi identitással járó pluszterheket természetesnek veszik. Bár erre explicit nem tér ki a szerző, a könyvet végigkíséri az az olvasói benyomás, hogy a kisebbségi identitással is hasonló a helyzet: főként a felsőoktatásban dolgozó kisebbségi nőkre jellemző, hogy elfogadják, természetesnek vélik a strukturális hátrányokat, például a nyelvi nehézségeket, amikkel a pályájukon indulnak, és ami gyakran később is meghatározza tudományos életútjukat. A fejezet a nyelv és az agyelszívás szerepeit is górcső alá veszi, taglalja az okaikat és következményeiket, illetve azt, hogy az államnyelv (nem) megfelelő ismerete hogyan hat ki a hallgatók életpályájára.

Az ezt követő fejezet rendkívül gazdag adatokkal mutatja be a szerbiai magyar, román és szlovák kisebbségi középfokú és felsőoktatást, illetve a nők részvételét az egyetemi oktatásban Vajdaságra, pontosabban az Újvidéki Egyetemre vonatkozóan. Ez a fejezet mindhárom etnikum tekintetében részletes áttekintést nyújt a kisebbségi nemzeti tanácsokról, illetve a kisebbségi oktatással foglalkozó egyesületekről és szervezetekről, kitérve a felsőoktatásban nyújtott támogatásokra, lehetőségekre, ösztöndíjakra. A pontos és részletes leírások, táblázatok nemcsak kiváló háttéranyaga a könyv érveinek, hanem értékes adatokat nyújtanak más felsőoktatással, anyanyelvi oktatással, nemek közötti egyenlőséggel foglalkozó kutatásokhoz is.

A könyv további részei a szerző empirikus kutatásának eredményeit taglalják, amelyek két részből állnak: az egyik a magyar, román és szlovák tannyelvű középiskolás diákok körében végzett kérdőíves kutatás, a másik pedig kisebbségi egyetemi hallgatókkal és oktatókkal készült interjúk, amelyhez a szerző összehasonlításként szerb nemzetiségű és férfi adatközlőkkel készült interjúkat is elemez.

⁴ Acker, Sandra – Armenti, Carmenti: *Sleepless in academia. Gender and Education*, 2004. 16(1). 3–24.; Blagojević, Marina: *Žene izvan kruga: profesija i porodica*. ISIFF, 1991.; Blagojević, Marina: *Knowledge production at the semiperiphery*. Institut za kriminološka i socio-loška istraživanja, 2009.

⁵ Aavik, Kadri: *Intersectional disadvantage and privilege in the Estonian labor market: An analysis of work narrative of Russian Speaking Women and Estonian Men*. Doctoral Dissertation. Tallinn: Tallinn University Press, 2015.

A negyedik fejezet kiindulópontja szerb társadalomnyelvészek azon állítása, miszerint az anyanyelvükön tanuló kisebbségi fiatalok, főként az etnikailag homogén településeken élők, gyakran nem megfelelő mértékben ismerik az államnyelvet, ami ahhoz vezet, hogy nem tudnak a többségi társadalom felsőoktatásába és munkaerőpiacára beilleszkedni.⁶ Lendák-Kabók könyvének nagyon fontos értéke, hogy nemcsak alátámasztja ezt, hanem ennek a felvetésnek a miértjére is keresi a választ, mégpedig kisebbségi pozícióból, külön tekintettel a nemek közötti különbségekre. A középiskolás diákok körében végzett kérdőíves kutatás egyik fontos, és egyben lesújtó eredménye, hogy összehasonlítva a nyugat-európai országokban élő első- és másodgenerációs bevándorló fiatalokkal, a vajdasági etnikai kisebbségi származással rendelkező diákok felsőoktatási hajlandósága kisebb. A kérdőívek eredményei azt is számszerűsítik, hogy a megkérdezett egyetemre készülő középiskolások 40%-a tervez külföldön, azaz az anyaországban továbbtanulni, ami több mint amit a korábbi kutatások kimutattak. Ennek az elvándorlásnak az okait taglalja a könyv ötödik fejezete.

Amíg az eddigi vajdasági kisebbségekkel és nyelvekkel foglalkozó kutatások szinte kizárólag az anyanyelv ismeretére és az anyanyelvű oktatásra fektették a hangsúlyt, Lendák-Kabók az államnyelv ismeretét, illetve annak hiányát elemzi. Ez nagyon lényeges és időszzerű fókuszváltás, hiszen kevés vajdasági kisebbségekkel foglalkozó tanulmány fest ilyen pontos képet arról, hogy a meglévő oktatási rendszer és tágabb értelemben vett intézményi struktúra, a szerb állam kisebbség- és oktatáspolitikája, és az Európai Unióhoz tartozó anyaországok által kínált lehetőségek milyen következményekhez vezettek. Az interjúk során az egyik fő témaként felmerülő nyelvi nehézségeket a szerző az adatközlők önbevallása alapján alacsony, közepes és magas mértékűként sorolta be, és elemezte az államnyelvel való tapasztalatokról szóló narratívákat. Mindez, ahogy Lendák-Kabók kiemeli, nagyban hozzájárul a személyek önértelmezéséhez, etnikai identitásuk megéléséhez és a többségi nemzethez való viszonyukhoz, és nemtől függően eltéréseket mutat. A szerző kitér még három más jellegű különbségre is a narratívákban: a humán és társadalomtudományi, illetve a természettudományi területen dolgozók közötti eltérésekre, az “etnikai enklávékon”, azaz a kisebbségi közösségek számára fenntartott tanszékeken belüli (például magyar, román és szlovák nyelv tanszék, kisebbségi nyelveken működő tanítóképző főiskolák), illetve az azon kívüli, többségi szerb nyelvű tanszékeken dolgozók közötti különbségekre, valamint a kisebbségi és a többségi identitással rendelkezők közötti eltérésekre. A hatodik fejezet, a tudományos pályán dolgozó kisebbségi nők narratív stratégiáit elemzi a nemzeti és nemi identitásra vonatkozóan. A szerző itt külön foglalkozik a kisebbségi nők egyetemi döntéshozói pozícióival, azaz a hajlandóságukkal és lehetőségeikkel,

⁶ Filipović, Jelena – Vučo, Julijana – Đurić, Ljiljana: Critical review of language education policies in compulsory primary and secondary education in Serbia. *Current Issues in Language Planning*, 8(1), 2007. 1–20.

hogy ilyen szerepet vállaljanak. Ezen a téren is jelentős nemek közötti különbségek láthatók, illetve egyenlőtlenségek vannak a kisebbségi és többségi etnikumhoz tartozó egyetemi oktatók hozzáállásában is: a kisebbségi nőknél jelen van mind a kettős (munkahelyi és háztartásbeli) teherviseléssel összefüggő motivátlanság, mind a kisebbségi komplexus; és az utóbbi erősebben van jelen a kisebbségi nők narratíváiban, mint a kisebbségi férfiakéban. Fontos adalék ebben a fejezetben, hogy a szerző azt is vizsgálja, a többségi nemzethez tartozó oktatók hogyan látják kisebbségi kollégáikat és hallgatóikat. Lendák-Kabók arra a következtetésre jut, hogy habár a felsőoktatásban dolgozó kisebbségi nők nem érzékelik a nemi és etnikai identitás és a vele járó hátrányok interszekcionális következményeit, a saját közösségükhöz tartozó intézményeken kívül mindkettő obstruálja a döntéshozói szerepvállalás motivációját és lehetőségeit.

A könyv zárófejezetében megfogalmazódik, hogy a szerb nemzetiségű adatközlők mennyiben látják a kisebbségi hallgatók és oktatók nehézségeit az oktatás és a karrier során. Válaszaik arra utalnak, hogy bár tudomásul veszik ezt a hátrányt, a rendszert teszik felelőssé érte, mert szerintük az anyanyelvi oktatás lehetősége fenntartja az államnyelv nem megfelelő ismeretéből eredő hátrányokat. Ezzel az érveléssel tulajdonképpen figyelmen kívül hagyják a nyelv identitáskomponensét, mind az anyanyelvre, mind az államnyelvre vonatkozóan. Lendák-Kabók könyve éppen ezért jelentős: mert a nyelvet, az etnikai és a nemi identitást együtt, egymás kölcsönhatásában vizsgálja, és ez a hármas perspektíva végig jelen van a kutatásban. Ugyanakkor a három aspektust nemcsak önmagukban értelmezi, hanem komplex belátásokat ad a hatalom, a diszkrimináció és a privilégium működésébe a vajdasági mikrouniverzumban, de következtetései fontosak lehetnek, és mindenképp vizsgálatra érdemesek más többnemzetiségű közösségekben is, Európában és azon kívül.

A részletes és átfogó kutatás szinte minden a témához tartozó kérdésre kimerítően válaszol. A néhány felmerülő kérdés inkább további kutatások alapja lehet, mint hiányosság. Az első a privilégiummal kapcsolatos: lévén a három vizsgált kisebbség anyaországa EU-s tagország, amely lehetővé teszi a diaszpóra számára az állampolgárság, illetve egyéb beneficiumok megszerzését és az anyaországban való továbbtanulást, felmerül a kérdés, főként a magyarajkú diákok kapcsán, hogy mennyiben járul ez hozzá kismértékű motivációjukhoz, hogy elsajátítsák az államnyelvet; magyarul: nagyobb lenne-e a hajlandóságuk, hogy megtanuljanak szerbül, ha nem lenne lehetőségük az anyaországban tanulni? Ehhez kapcsolódva azt is érdemes lenne más kontextusokkal összevetve megvizsgálni, hogy mennyire általánosíthatók a szerző által felvázolt tendenciák a nem kelet-európai és nem EU-s anyaországgal rendelkező kisebbségekre. Végezetül, az európai kontextuson is túllépve, izgalmas lenne tudni, hogy hogyan vélekedik mindezekről a kérdésekről egy nem-európai és nem régióbeli perspektívával rendelkező kutató, aki a felsőoktatás, az etnicitás, a nyelv és a társadalmi nem problémáit más lencsén keresztül nézve elemzi.